

Lokalitu Wad Ben Naga v současnosti protíná železniční trať (foto P. Onderka)

Merojské královské město ve Wad Ben Naga

Pavel Onderka – Vlastimil Vrtal

Před dvěma tisíci lety se v oblasti dnešního Wad Ben Naga (obr. 1) nacházelo jedno z nejvýznamnějších sídelních středisek tzv. Merojského ostrova. Starověké město se rozkládalo na pravém břehu Nilu severně od ústí Wádí Kirbikán do Nilu. Meroe, hlavní centrum tehdejšího Merojského království (asi 300 př. n. l. – 350 n. l.), se nacházelo přibližně 80 km po proudu řeky, která v oblasti Wad Ben Naga meandruje a protéká v západovýchodním směru. Nil již po tisíciletí ukrajuje ze svého pravého břehu (a neustále se tak blíží k archeologické lokalitě), zatímco v něm vznikají ostrůvky, které se postupně spojují s břehem levým. Samotné Wad Ben Naga se rozkládá v poměrně ploché krajině bez výraznějších terénních nerovností, která je pokrytá aluviálními usazeninami. Terén k východu a severovýchodu mírně stoupá (srovnej Vacek *et al.* 2013).

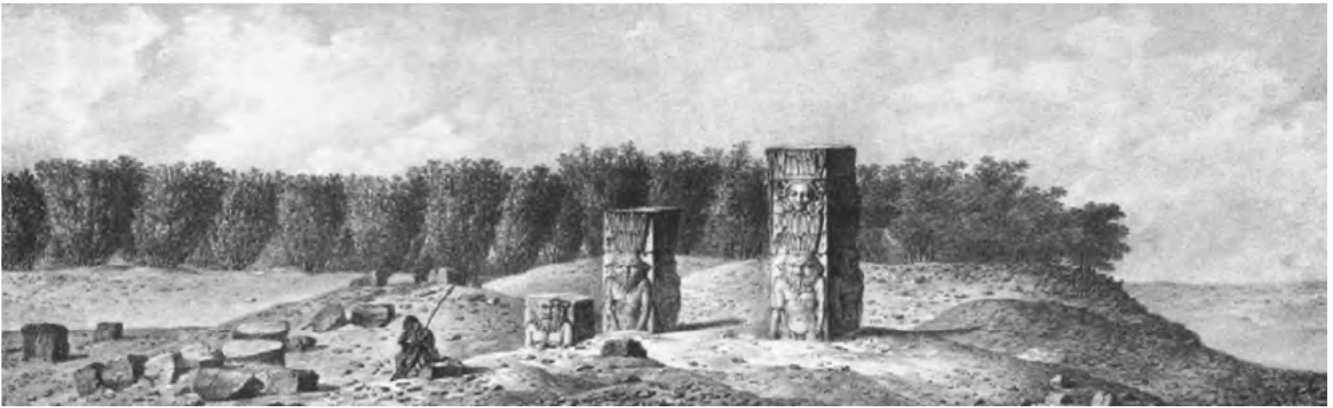
Poloha starověkého osídlení, jež se řadilo mezi tzv. královská města, byla vysoce strategická. Umožňovala kontrolu obchodních cest procházejících Wádím Kirbikán směrem na východ, pouští Bajúda směrem na západ a dále při březích Nilu v severovýchodním směru. Zároveň však propůjčovala městu dominantní postavení vůči rozsáhlé planině rozkládající se dále k jihu. Wad Ben Naga na jihu a Meroe na severu navíc představovaly hraniční města jedné ze dvou hlavních jádrových oblastí Merojského království (srovnej Edwards 1996: 20–38). Sama archeologická lokalita dnes zabírá plochu asi 4 km² a lze ji rozdělit na tři hlavní oblasti: na centrální Wad Ben Naga, kde se nacházejí pozůstatky starověkého města, na Severní pohřebiště a na Jižní pohřebiště.

Dějiny výzkumu

První zmínka o Wad Ben Naga pochází od Jamese Bruce (1730–1794), který místo navštívil v roce 1776, avšak starověkým památkám nevěnoval žádnou pozornost. Prvního popisu se památky ve Wad Ben Naga dočkaly v roce 1821, kdy sem zavítal francouzský učenec Frédéric Cailliaud (1787–1869), který doprovázel vojenskou výpravu, již do oblasti vyslal egyptský místokráľ Muhammad Alí. Cailliauda zakrátko následoval Louis Maurice Adolphe Linant de Bellefonds (1799–1893), první z architektů Suezského průplavu. Lokalitu navštívil roku 1829 také lord Prudhoe (1792–1865) či o čtyři léta později George Alexander Hoskins (1802–1863), jenž se jako první pokusil o rozsáhlejší

Obr. 1 Plán archeologické lokality Wad Ben Naga (kresba V. Vrtal)

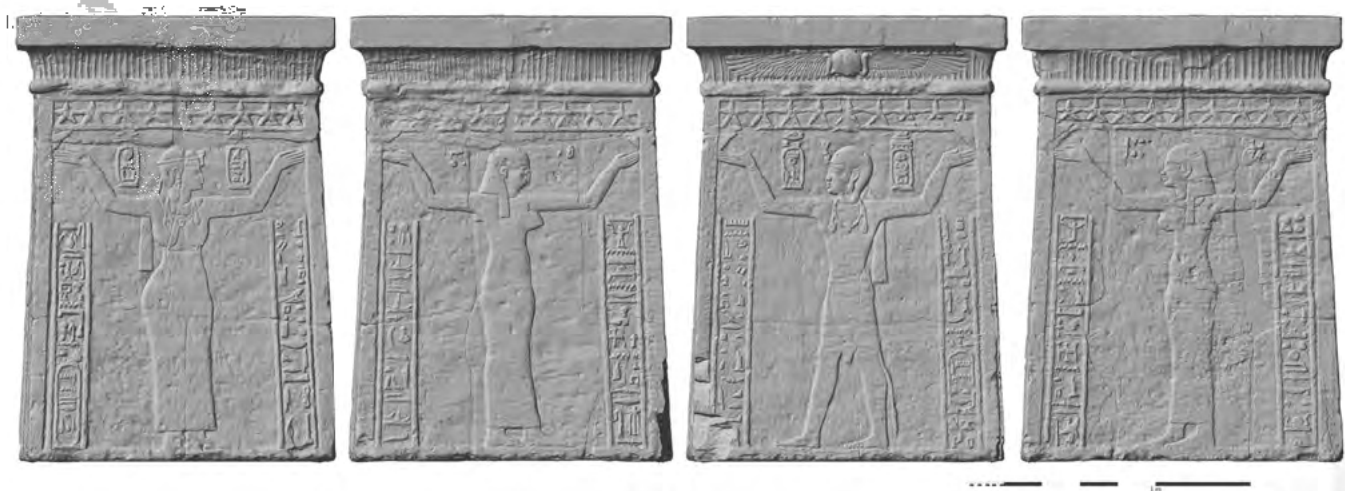
Obr. 2 Pozůstatky Týfónia ve Wad Ben Naga zachycené v knize Frédéric Cailliauda *Voyage à Méroé* (F. Cailliaud 1826)

interpretaci pozůstatků jednotlivých objektů na lokalitě. Jeho kniha *Travels in Ethiopia* byla jednou z prvních, které evropské veřejnosti přiblížily památky dnešního Súdánu. Giuseppe Ferlini (asi 1800–1870) na lokalitě krátce působil v roce 1834, avšak odjížděl zklamán z nedostatku „pokladů“, jež byly jeho jediným zájmem. Prvním Američanem, který do Wad Ben Naga zavítal, byl bostonský milionář John Lowell (1799–1836), doprovázený švýcarským malířem Charlesem Glèyrem (1806–1874). Mezi další Evropany, již Wad Ben Naga navštívili, se řadí kníže Hermann Ludwig Heinrich von Pückler-Muskau (1785–1871), který měl blízký vztah k českým zemím, a doktor Arthur Todd Holroyd (1806–1887). Nejvýznamnějším okamžikem 19. století byla nejen pro lokalitu, ale celou súdánskou archeologii expedice vedená Karlem Richardem Lepsiem (1810–1884), jež zde v roce 1844 učinila významné objevy v oblasti tzv. Esetina chrámu (WBN 300). „Dvoujazyčná“ jména krále Natakamaniho a královny Amanitore, nacházející se na zde nalezených podstavcích pro posvátné bárky (mylně označených jako „oltáře“), posloužila později

Francisi Llewellynu Griffithovi (1862–1934) k rozluštění merojského písma. Čtyři léta po Lepsiovi se u ruin starověkého Wad Ben Naga zastavil francouzský přírodovědec Pierre Trémaux (1818–1895), jehož následovali ještě Theodor von Heuglin (1824–1876) v roce 1855 a Johannes Dümichen (1833–1894) v roce 1863. Tito cestovatelé a vědci, kteří do Wad Ben Naga zavítali před propuknutím mahdistické revoluce, shodně věnovali svou pozornost především dosud částečně stojícím pilířům s vyobrazením původně egyptského boha Besa a Hathořinými hlavicemi, jež dominovaly západní části lokality (obr. 2). Pilíře byly naposled zaznamenány, jak písemně, tak fotograficky, německým úředníkem Carlem Berghoffem v roce 1882. Následně byly zničeny, a to buď v průběhu mahdistické revoluce, či v důsledku výstavby železniční trati britskou koloniální správou na samém přelomu 19. a 20. století. Když tedy na lokalitu v roce 1907 zavítal James Henry Breasted (1865–1935), o Besových pilířích se již nezmínil. Podobně tomu bylo u Francise Llewellyna Griffitha, jenž lokalitu prozkoumal o tři léta později.

Obr. 3 Vyobrazení prince Arky na stěnách chrámu Apedemaka v Musawwarát es-Sufra (foto P. Onderka)

Obr. 4 Vizualizace tzv. oltáře A z Wad Ben Naga (Egyptské muzeum a Sbirka papyrů v Berlíně; vizualizace A. Gatzsche)

Prvních moderních archeologických výzkumů se lokalita dočkala až na konci 50. let 20. století. V letech 1958–1960 zde působila expedice súdánské památkové správy pod vedením Thabita Hassana Thabita, prvního Súdánce v čele této instituce. Expedice se soustředila na dosud opomíjenou východní část centrálního Wad Ben Naga. Zpráva z výzkumu byla publikována o dva roky později Jeanem Vercoutterem (1911–2000), Thabitovým předchůdcem na postu komisaře pro archeologii, neboť sám Thabit Hassan Thabit se musel naplno věnovat rozbíhající se kampani UNESCO na záchranu památek Nubie v důsledku výstavby Vysoké asuánské přehrady. Ve zprávě Vercoutter obecně zaznamenal postup prací i učiněné nálezy a zasadil je do kontextu dějin a kultury Merojského království, plně v souladu s tehdejší stavem výzkumu (Vercoutter 1962). V roce 1984 se lokalitě krátce věnoval německý meroista Karl-Heinz Priese (*1935), když vydal dvojici studií (Priese 1984a, 1984b) zabývajících se nepublikovanou dokumentací pořízenou Lepsiovou expedicí. Jedna ze studií se věnovala samotným výzkumům, zatímco druhá se zaměřila pouze na tzv. Esetin chrám.

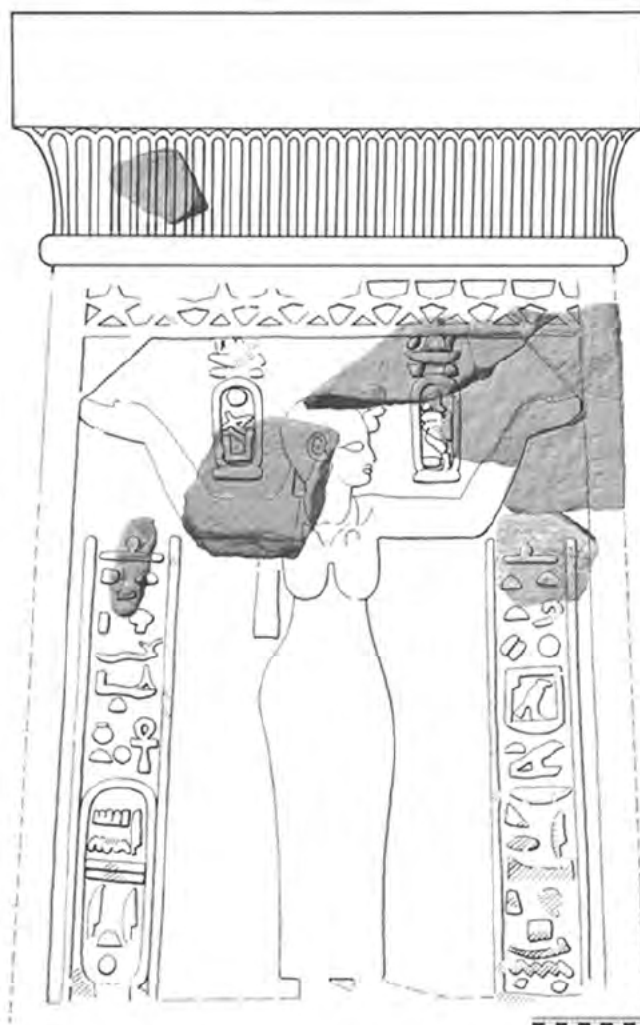
Vercoutterův článek byl později doplněn interpretativním popisem lokality Ahmeda Mohameda Ali Hakema, jenž do své obsáhlé studie věnující se merojské architektuře (Ali Hakem 1988: 93–95, 332–326) zahrnul detailní popis chrámů odkrytých na lokalitě. Ve Wad Ben Naga také hned několikrát prováděl průzkum Friedrich Hinkel (1925–2007), který pořídil první téměř zcela přesné plány jednotlivých archeologických objektů, jež doplnil dalšími pozorováními (Hinkel – Sievertsen 2002: 69–71, 75–76, obr. IX.72–75).

V roce 2009 na lokalitě zahájilo archeologické výzkumy Národní muzeum. Dosud proběhlo deset výkopových sezón, z nichž první dvě se zaměřily na průzkum lokality a jejího okolí a revizní výzkum archeologických objektů odkrytých súdánskou expedicí mezi lety 1958–1960. Od roku 2011 se mise věnuje především výzkumu tzv. Týfonia (WBN 200), chrámového komplexu známého již z popisu a vyobrazení raných evropských a amerických návštěvníků lokality (srovnej Onderka – Vrtal *et al.* 2013, 2014).

Písemné doklady

Nejstarší historie osídlení na lokalitě Wad Ben Naga zatím zůstává zahalena tajemstvím. Když však na přelomu

4. a 3. století př. n. l. navštívil řecký cestovatel Bión ze Soloi oblast středního toku Nilu, zmínil ve svém itineráři také město Arabam, jež se tradičně ztotožňuje se současným Wad Ben Naga (Priese 1984c: 497). Biónův cestopis se nám nicméně zachoval pouze ve formě výpisků Plinia Staršího v jeho díle *Naturalis historia* (Plinius VI: 193). Arabam se zdá být totožné s náboženským centrem zná-

Obr. 5 Rekonstrukce tzv. oltáře B s vyznačením dosud nalezených fragmentů východní strany (vizualizace A. Gatzsche)

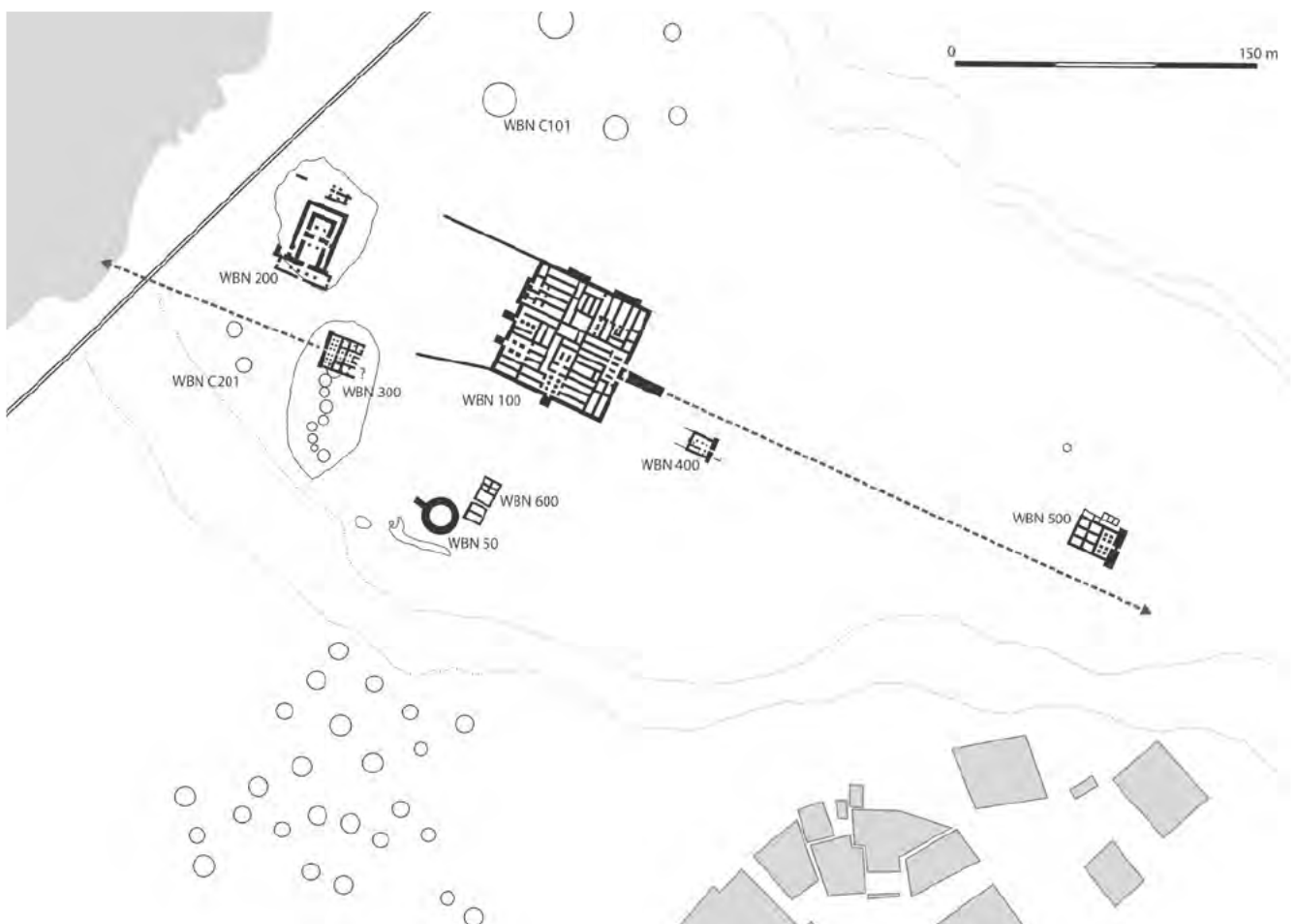
mým z nápisu krále Anechamaniho, současníka Ptolemaia III. Euergeta (vládl 246–222/221 př. n. l.) a Ptolemaia IV. Filopatóra (vládl 222–205/204 př. n. l.). Nápis nacházející se na stěnách Lviho chrámu v Musawwarát es-Sufra je psán egyptským jazykem a písmem (Hintze 1962: 20) a identifikuje postavu (korunního) prince Arky (obr. 3), patrně budoucího krále Arkamaniho II., coby „královského syna, kněze Esety, Arku z Aberep(anchu) a Arabikelebu“ (*s3 nswt hm ntr n 3st Jrkj n Jbrp(-nh) Jrbjklb*), a spojuje ji tedy s toponymy ztotožňovanými s lokalitami Musawwarát es-Sufra a Wad Ben Naga (srovnej Hintze 1962: 25). V případě, že se ztotožnění pozůstatků starověkého osídlení ve Wad Ben Naga s Biónovým Arabam a Arkovým Arabikelebem zakládá na správných domněnkách, muselo ve Wad Ben Naga již na přelomu napatské a merojské doby existovat město značného politického a náboženského významu.

Epigrafické doklady

Vrchol osídlení ve Wad Ben Naga nastal patrně na počátku našeho letopočtu. Epigrafické prameny dokládají stavební aktivitu tří merojských panovníků – královny Amanišacheto, krále Natakamaniho a královny Amanitore. V roce 1844 objevila pruská královská expedice vedená Karlem Richardem Lepsiem v chrámu tehdy nazývaném „Jižní“, později „Esetin“, dvojici podstavců pro posvátné bárky a abakus se jmény Natakamaniho a Amanitore. Větší

z obou podstavců, známý jako *oltář A* (obr. 4), byl expedicí rozřezán do menších bloků a převezen do Berlína, kde byl znovu sestaven (srovnej Priese 1984a, 1984b; Egyptské muzeum a sbírka papyrů v Berlíně, inv. č. 7261). Samotný chrám nebyl nikdy důkladně prozkoumán. Menší z obou podstavců opatřených nápisy, označovaný jako *oltář B* (obr. 5), byl ponechán na místě a jeho další osud byl neznámý až do roku 2012, kdy byly některé jeho fragmenty nalezeny při výzkumu v Týfóniu.

Súdánská památková správa pracující ve Wad Ben Naga mezi lety 1958 a 1960 se zaměřila na východní část Centrálního Wad Ben Naga, jíž se do té doby z řad vědeckých návštěvníků lokality dostalo jen malé pozornosti. Výzkumy byly přerušeny, neboť veškeré archeologické aktivity byly směřovány na záchranu památek Nubie v rámci kampaně UNESCO. V průběhu obou výkopových sezon odkryl Thabit Hassan Thabit dvojici chrámů (WBN 400 a WBN 500), monumentální stavbu kruhového půdorysu (WBN 50) a největší i nejlépe dochovaný královský palác merojské doby (WBN 100). Na základě objevu pískovcové plakety s královským jménem v kartuši byla stavba paláce přisouzena královně Amanišacheto vládnoucí v samém závěru 1. století př. n. l. (Vercoutter 1962). Během nedávných výzkumů byla na fragmentu nástěnné malby z výzdoby hlavní svatyně Týfónia (WBN 201) objevena další kartuše se jménem krále Natakamaniho (srovnej Onderka – Vrtal *et al.* 2013: 117), díky níž lze výstavbu hlavní fáze chrámu připsat právě tomuto panovníkovi.

Obr. 6 Plán centrálního Wad Ben Naga, zachycující hlavní archeologické objekty na lokalitě (kresba V. Vrtal)

Podoba osídlení

Plán Centrálního Wad Ben Naga v podobě, jak jej dnes známe, odpovídá dispozici jednotlivých objektů v pozdně merojské až postmerojské době (obr. 6). Jen zcela nedávno byly objeveny archeologické objekty, jejichž existence spadá do raně merojské doby. Město bylo orientováno podle dvojice hlavních os. Západní osu tvořila procesní cesta vycházející z tzv. Esetina chrámu, jenž byl hlavní Amonovou svatyní na lokalitě. Cesta poté směřovala k Nilu, kde se snad nacházel přístav předpokládaný některými autory, pro něž Wad Ben Naga představovalo především říční přístav sloužící jako překladiště zboží putujícího ze sídlišť a zpět do nich ve vnitrozemí Merojského ostrova, především Musawwarátu es-Sufra a Naga (např. Arkell 1955: 164; Adams 1977: 107; Kendall 1982: 13). Po obou stranách procesní cesty postupně vyrostlo několik postranních chrámů, orientovaných kolmo k hlavní ose. Na severní straně to bylo především Týfónium (WBN 200), jež bylo nedávno identifikováno jako svatyně bohyně Mut (srovnej Onderka – Vrtal 2014), a dále chrám předpokládaný v oblasti Cailliaudova kómu H, jenž je dnes částečně pohřben pod železničním ná-

spem. Další objekty, jejichž existence je předpokládána na jižní straně procesní cesty, jsou na povrchu nečitelné v důsledku pravděpodobné destrukce sezónními přívaly vody protékajícími soudobým wádím.

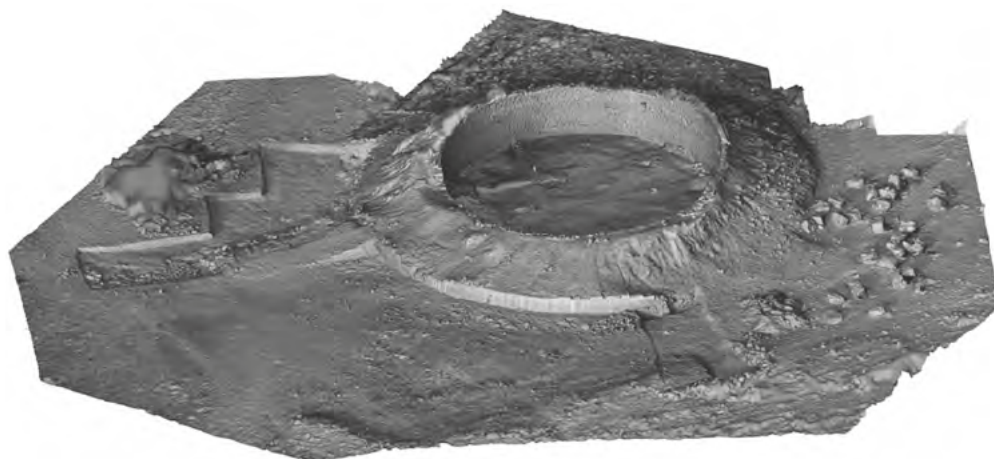
Východní osa vycházela z rampy vedoucí do horního poschodí Paláce (WBN 100). Je nutno vzít v úvahu, že tato rampa (WBN 161–162) nemusela být součástí první etapy výstavby Paláce. Po stranách východní osy byly vybudovány dva chrámy, tzv. Malý chrám (WBN 400) a Východní chrám (WBN 500), přičemž jejich vchod byl v obou případech orientován k východu, a nikoli k ose, resp. procesní cestě.

Revizní výzkum

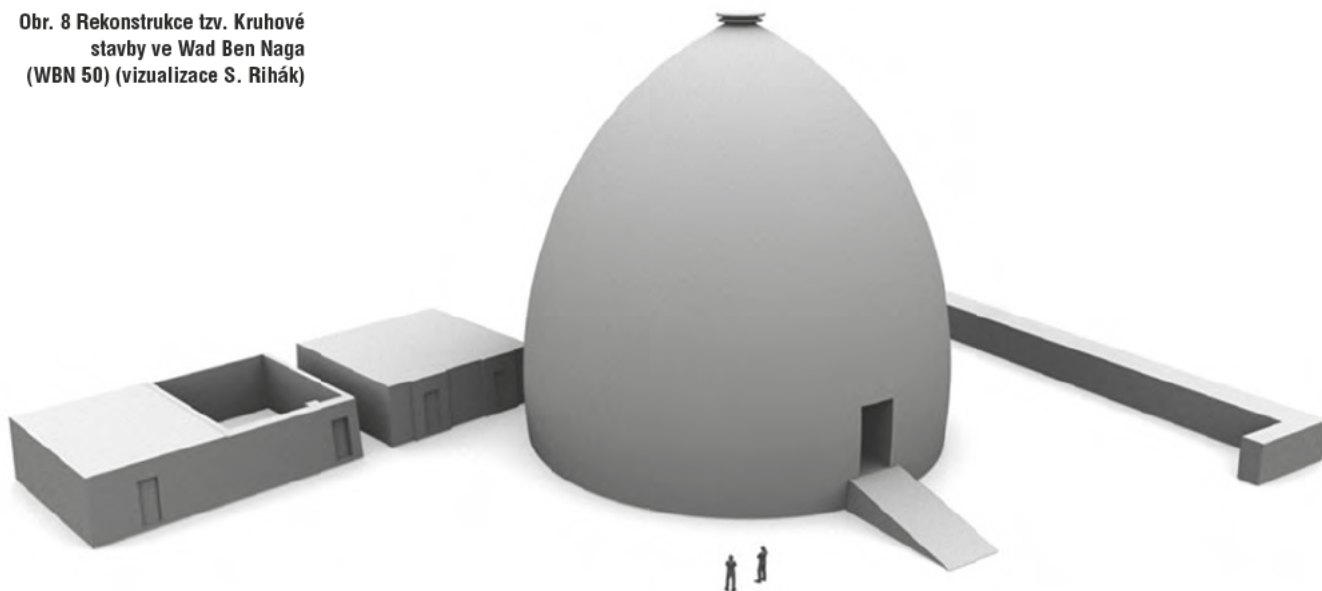
První výkopové sezóny archeologické expedice do Wad Ben Naga byly téměř výlučně věnovány revizním výzkumům archeologických objektů odkrytých před půl stoletím súdánskou misí (srovnej Onderka – Dufková 2011; Onderka 2011, 2012).

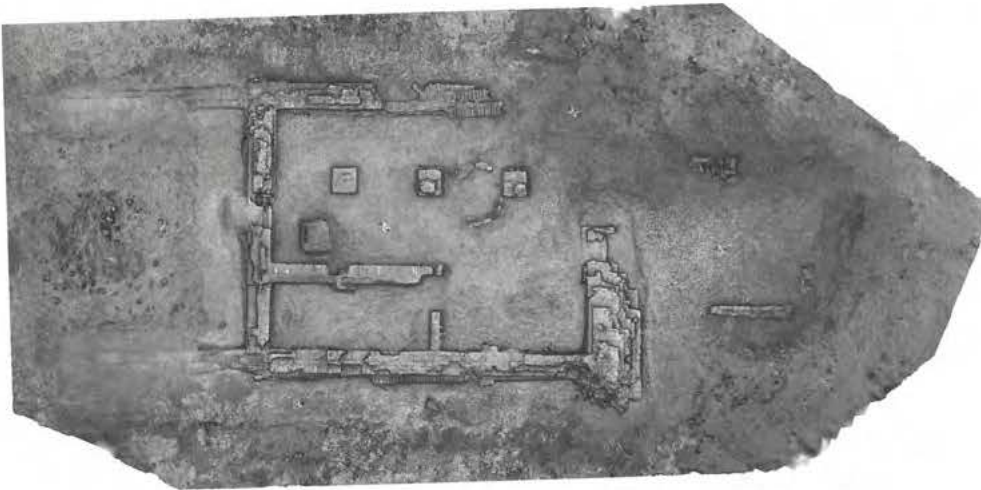
Nejpozoruhodnější stavbou na lokalitě je tzv. Kruhová stavba (WBN 50; Vercoutter 1962: 273–277; Onderka – Vrtal *et al.* 2013: 67–74) (obr. 7–8). Jedná se o kruhovou stavbu s vnějším průměrem 18,30 m. Byla postavena

Obr. 7 Tzv. Kruhová stavba ve Wad Ben Naga (WBN 50) (vizualizace A. Gatzsche)

Obr. 8 Rekonstrukce tzv. Kruhové stavby ve Wad Ben Naga (WBN 50) (vizualizace S. Rihák)

Obr. 9 Tzv. Malý chrám
ve Wad Ben Naga (WBN 400)
(vizualizace A. Gatzsche)

z nepálených cihel s vnějším a vnitřním pláštěm z cihel pálených. Přístup do interiéru budovy zajišťovala rampa orientovaná k Esetině chrámu. Kruhová stavba byla interpretována jako stavba náboženského významu v místní architektonické tradici. Mohla být původně až 20 m vysoká, a představovat tak významný orientační bod při cestě z jihu. Dosud nebylo možno Kruhovou stavbu absolutně datovat, některé doklady však napovídají, že mohla vzniknout ještě před vládou výše zmíněných panovníků, epigraficky doložených ve Wad Ben Naga.

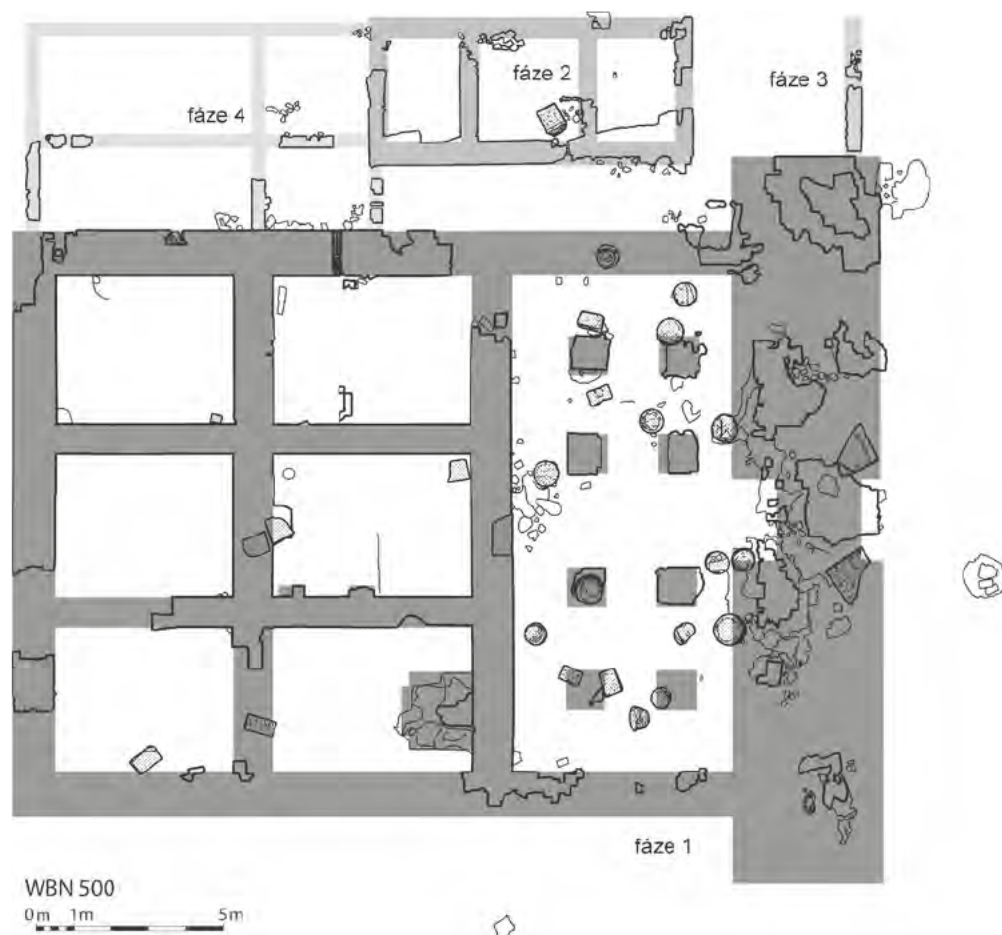
Stavba Paláce ve Wad Ben Naga bývá na základě epigrafických nálezů připisována královně Amanišacheto.

Ačkoli není jisté, zda Amanišacheto opravdu Palác vybudovala, či se pouze podílela na jeho úpravách, typologicky se stavba svým půdorysem řadí před palác krále Natakamaniho v Džebel Barkalu (B 1500), a jeho stavbu tak lze datovat do 2. poloviny 1. století př. n. l. Pozůstatky půdorysně téměř identického, avšak o poznání hůře dochovaného paláce byly nedávno objeveny také na lokalitě Muwis (Baud 2010). Palác královny Amanišacheto byl čtvercového půdorysu o straně 61 m a tyčil se do výše přinejmenším dvou poschodí. Byl postaven nejen z pálených a nepálených cihel, ale v relativně hojně míře zde bylo užito také pískovce. Nálezy učiněné ve skladištních prostorech Paláce královny Amanišacheto súdánskou expedicí vypo-

Obr. 10 Pozůstatky tzv. Východního chrámu ve Wad Ben Naga (WBN 500) (foto P. Onderka)

Obr. 11 Plán tzv. Východního chrámu ve Wad Ben Naga (WBN 500) s vyznačením vývojových fází (kresba V. Vrtal)

vídají nejen o tom, že se jednalo o zdobné sídlo vhodné k ubytování osob královského statusu, ale zároveň dokládají jeho významné postavení v administrativní správě království a v místním i dálkovém obchodu.

Typ jednoprostorového merojského chrámu, doplněného vstupním kioskem, je na lokalitě zastoupen v podobě tzv. Malého chrámu (WBN 400; srovnej Vercoutter 1962: 273; Ali Hakem 1988: 323; Onderka – Vrtal *et al.* 2013: 93–96) (obr. 9). Na rozdíl od ostatních chrámů na lokalitě byl zcela postaven výhradně z pálených cihel. V některých konstrukčních detailech nejbližší připomíná Kruhovou stavbu. Přestože se do dnešních dnů dochovaly jen základy a nejnižší řady cihel, bylo možno identifikovat dvě hlavní vývojové fáze budovy. První hlavní fáze je patrná pouze ze základů. V určitém okamžiku došlo ke zřícení budovy a následně generální přestavbě, během níž byly do základů v oblasti severozápadního rohu budovy začleněny dva masivní kamenné bloky plnící původně funkci podstavce sochy. První zřícení patrně nastalo v důsledku narušení stability stavby, zatímco o důvodech konečného rozpadu můžeme jen spekulovat. Patrně v postmerojské době však došlo k přeměně chrámu na obydlí, což je doloženo drobnými interiérovými úpravami a squatterskou aktivitou.

Dále na východ se nacházejí pozůstatky tzv. Východního chrámu (WBN 500; srovnej Vercoutter 1962: 271–273; Onderka – Vrtal *et al.* 2013: 75–82) (obr. 10–11). Východní chrám náleží k typu tzv. víceprostorového chrámu (patrně zasvěcenému Amonovi). Při stavbě bylo převážně užito stavebního materiálu recyklovaného z dřívějších staveb: pálených cihel na základy chrámu a pí-

skovcových bubňů sloupů na sloupovou síň. Jak cihly, tak sloupy nejpravděpodobněji pocházely z tehdy již chátrajícího paláce královny Amanišacheto. Také kultovní vybavení chrámu (včetně sedící sochy Iva a podstavce na posvátnou bárku) snad bylo do chrámu přesunuto z jiných náboženských objektů na lokalitě. K severní části byly později přistaveny další místnosti plnící funkci skladišť, případně ubikací chrámového personálu. Nejbližší paralelu k Východnímu chrámu představuje Amonův chrám na lokalitě el-Hassa, vybudovaný králem Amanicharekerem někdy na konci 1. století n. l. (Török – Rondot 2010) či později. Na základě keramického materiálu datoval Jean Vercoutter stavbu Východního chrámu do období kolem roku 200 n. l., tedy doby, kdy se palác královny Amanišacheto již musel nacházet v pokročilém stadiu degradace. Východní chrám byl určitým způsobem užíván také v postmerojské době (Vercoutter 1962: 273).

Výzkum komplexu Týfónia

V posledních několika letech se aktivity archeologické expedice do Wad Ben Naga soustředily do oblasti Týfónia (WBN 200; srovnej Onderka 2012, 2013a; Onderka – Vrtal *et al.* 2013; Onderka – Vrtal 2014) (obr. 12–13). V průběhu výzkumů došlo k odkrytí pozůstatků chrámové stavby víceprostorového typu s vnitřním členěním, jež v merojské architektuře nenachází žádnou přímou paralelu. Přední část chrámu se zachovala ve velmi špatném stavu, průběh zdí je mnohdy patrný pouze v negativu. V lepším stavu dochování je pylon v oblasti hlavního

Obr. 12 Plán Týfónia ve Wad Ben Naga (WBN 200) v současném stavu výzkumu (kresba V. Vrtal)

Obr. 13 Archeologická situace v Týfóniu (vizualizace A. Gatzsche)

Obr. 15 Sousoší boha Amona a bohyně Mut; bůh Amon v thébské formě (vizualizace A. Gatzsche)

Obr. 14 Sousoší boha Amona a bohyně Mut; bůh Amon v núbijské formě (vizualizace A. Gatzsche)

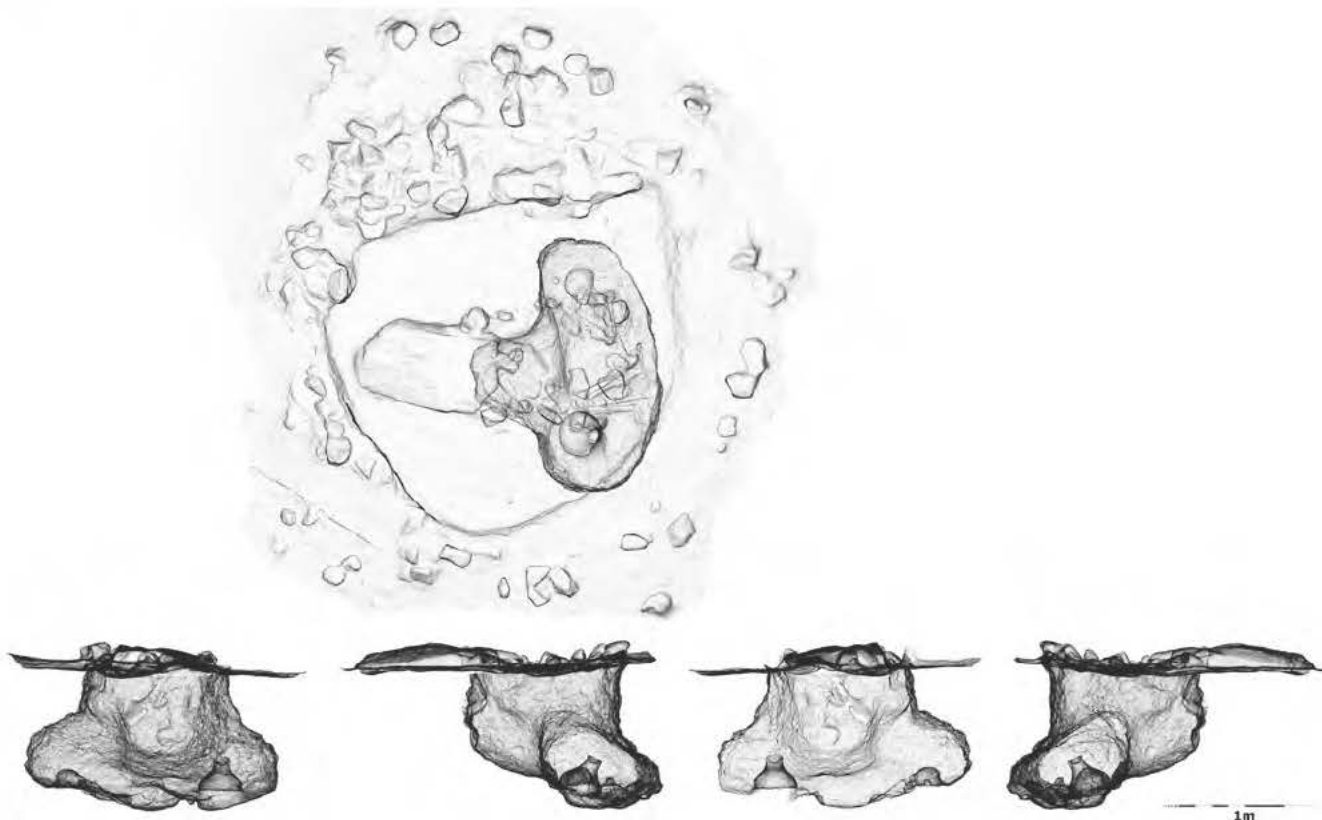
Obr. 16 Fragment sošky boha Apedemaka nalezený v hlavní svatyni Týfónia (foto J. Vaněk)

Obr. 17 Skryš v rohu hlavní svatyně Týfónia sloužící k pietnímu uložení poničených kultovních předmětů (foto V. Vrtal)

Obr. 18 Součásti kultovního vybavení chrámu a dedikací v podobě římských mincí alexandrijské proveniencí, které byly nalezeny v oblasti hlavního oltáře Týfónia (foto A. Gatzsche)

Obr. 19 Vizualizace mohylové hrobky WBN C202 s pohřbem lučištníka z přelomu pozdně merojské a postmerojské doby (A. Gatzsche)

Obr. 20 Výzkum mohylové hrobky WBN C202 s pohřbem lučištníka (foto V. Vrtal)

vstupu do chrámu, za nímž následuje otevřený dvůr (WBN 203), jemuž, jak se zdá, dominovala dvojice vzrostlých stromů. Za otevřeným dvorem se nacházel portikus (WBN 202) zprostředkující přístup do hlavní svatyně (WBN 201), která byla dlážděna dokonale opracovanými pískovcovými bloky. Hlavní kultovní místnost chrámu byla bohatě zdobena nástěnnými malbami s náboženskými motivy, provedenými v širokém spektru barev, včetně zlaten. Pískovcový oltář ležící v nice na hlavní ose chrámu byl překlenut monumentálním pískovcovým architrávem, který byl zdoben dvojicí okřídlených slunečních kotoučů. Osobní místnosti chrámu byly dále obklopeny celou řadou postranních místností. Právě v těchto místnostech byly na úrovni podlahy odkryty pozůstatky starší zděné stavby pravidelného půdorysu (WBN 700), časově předcházející vládě krále Natakamaniho. Objev této stavby potvrzuje předpoklad, že v raně merojské době se osídlení soustředilo do západní části Centrálního Wad Ben Naga a patrně v důsledku ekologického stresu vyvolaného pohybem říčního koryta i organického vývoje se postupně posunovalo směrem k jihovýchodu.

Nálezy z oblasti portiku a hlavní svatyně přinesly doklady úmyslné destrukce kultovního vybavení chrámu a v souvislosti s tím patrně také samotné stavby a celého královského města. Vstup do hlavní svatyně byl původně

po obou stranách lemován dvojicí sousoší boha Amona a bohyně Muty, umístěnými snad ve dvojici nik. Na pravé straně se nalézalo vyobrazení bohyně Muty sedící po boku boha Amona z Napáty, zpodobněného s beraní hlavou (obr. 14), zatímco nalevo doprovázel bohyni Mut patrně Amon z Karnaku, znázorňovaný s hlavou lidskou (obr. 15). Napravo stojící socha byla nalezena ve více než 100 kusech. Na povrchu sochy, především na těle bohyně Mut, jsou patrné stopy po snaze o rozbíjení sochy nástrojem, snad sekerou či dletem, následně byla socha svržena z podstavce na zem, kde se roztrhla. Druhé z obou sousoší bylo pouze svrženo na podlahu, v důsledku čehož se odlomily jeho vyčnívající části (koruny, chodidla apod.). Tato méně poškozená socha pak byla z bezpečnostních i pietních důvodů odvečena do hlavní svatyně. V severozápadním rohu hlavní svatyně byla zároveň odkryta skryš (či obětní místo; pro paralely viz objekt N 360 v Naga, Kroeper *et al.* 2011: 95–101). Zdá se, že sloužila k pietnímu uložení několika vyobrazení božstev (včetně busty boha Apedemaka [obr. 16], datované do vlády krále Natakamaniho a královny Amanitore, dále téměř kompletní sošky sedícího lva a spodní části podobné, ovšem mnohem větší sochy) a několika dalších kultovních předmětů (obr. 17). Přesné časové zařazení destrukce chrámu je zatím nemožné, zcela nedávné nálezy (obr. 18) zpoza

hlavního oltáře však poskytují překvapivě pozdní datum *post quem*. Vedle pozůstatků kultovního vybavení chrámu, mezi něž se řadily fragmenty původně zlacené bronzové sošky krále, šperků a částí náhrdelníků, zde byla nalezena také trojice římských mincí, datovatelných v jednom případě do jedenáctého roku vlády římského císaře Nerona (64/65 n. l.) a v dalších dvou případech do vlády jednoho z císařů 3. stol. n. l., s největší pravděpodobností Maximiána (obr. 19). Hlavní svatyně chrámu tak musela být alespoň přístupná, ne-li zcela funkční, ještě hluboko do pozdně merojské doby, což potvrzují také některé další, především keramické nálezy. Je zřejmé, že příčinou konečného zničení chrámu byl rozsáhlý požár, který nastal v určitém časovém odstupu od první destrukce kultovního vybavení.

Zjevně někdy v této době došlo také ke spojení rohů komplexu Týfónia (severovýchodní roh), Paláce královny Amanišacheto (západní rohy) a Esetina chrámu (severovýchodní roh) kamennými zdmi, jejichž způsob konstrukce připomíná zdi Hóš el-Kafiru na lokalitě el-Hobádži, postaveného v postmerojské době. Nelze tedy vyloučit, že k postavení těchto zdí došlo v souvislosti se zhoršením bezpečnostní situace před zničením města nebo v jeho důsledku. Přítomnost podobné zdi byla prokázána také v oblasti na jih od Kruhové stavby. Vedle squatterské aktivity doložené v chrámech ve východní části lokality dokládá postmerojské osídlení také množství mohyl a pohřbů z této doby. O zhoršené bezpečnostní situaci na přelomu merojské a postmerojské doby vypovídá také nedávno odkrytý pohřeb lučištníka (WBN C202; obr. 20), jehož mohyla se nacházela na prominentním místě v blízkosti hlavního chrámu na lokalitě.

Závěr

Osídlení značného významu existovalo ve Wad Ben Naga patrně již na přelomu napatské a merojské doby. V průběhu raně merojské doby se osídlení vyvinulo ve významné správní centrum jižní části království. Vrcholu dosáhlo starověké Wad Ben Naga na samém počátku našeho letopočtu, kdy došlo k masivní výstavbě za vlády královny Amanišacheto, krále Natakamaniho a královny Amanitore. Stavební vývoj probíhal od západu k východu, kde se nacházejí prokazatelně pozdější stavby. V současnosti je hlavním otazníkem v historii Wad Ben Naga to, zda k destrukci Týfónia došlo současně s destrukcí paláce královny Amanišacheto (doloženou znovupoužitím materiálu ve Východním chrámu), či až s destrukcí východní části Centrálního Wad Ben Naga, popř. celého města.

Článek vznikl v rámci projektu Grantové agentury České republiky *Výzkum merojského královského města ve Wad Ben Naga (Súdán)*, č. grantu 13-09594S.

Literatura:

- Adams, William Y.: 1977 *Nubia. Corridor to Africa*, London: A. Lane.
- Arkell, Anthony J.: 1955 *A History of the Sudan. From the Earliest Times to 1821*, London: University of Oxford, Athlone Press.
- Baud, Michel: 2010 „Méroé, un monde urbain“, in: Baud, Michel (ed.). *Méroé. Un empire sur le Nil*, Milan: Officina Libraria, s. 211–243.
- Cailliaud, Frédéric: 1826 *Voyage à Méroé, au fleuve Blanc au-delà de Fazogl, dans le midi du Royaume de Sennar, a Syouah et dans cinq autres oasis*, Paris: Imprimerie royale.
- Edwards, David N.: 1996 *The Archaeology of the Meroitic State. New perspectives on its social and political organization*, Oxford: Tempus Reparatum [Cambridge Monographs in African Archaeology 38].
- Hakem, Ahmed M. Ali: 1988 *Meroitic Architecture. A Background of An African Civilization*, Khartoum: Khartoum University Press.
- Hinkel, Friedrich W. – Sievertsen, Uwe: 2002 *The Archaeological Map of Sudan Supplement IV. Die Royal City von Meroe und die repräsentative Profanarchitektur in Kush*, Berlin: vlastním nákladem.
- Hintze, Fritz: 1962 *Die Inschriften des Löwentempels von Musawwarat es Sufra*, Berlin: Akademie-Verlag.
- Kendall, Timothy: 1982 *Kush: Lost Kingdom of the Nile*, Brockton: Brockton Art Museum.
- Kroeper, Karla – Schoske, Sylvia – Wildung, Dietrich: 2011 *Königsstadt Naga. Grabungen in der Wüste des Sudan / Naga – Royal city. Excavations in the Desert of the Sudan*, München – Berlin: Naga-Projekt – Staatliches Museum Ägyptischer Kunst.
- Onderka, Pavel: 2011 „Preliminary Report on the Second Excavation Season of the Archaeological Expedition to Wad Ben Naga“, *Annals of the Náprstek Museum* 32, s. 55–70.
- 2012 „Preliminary Report on the Third Excavation Season of the Archaeological Expedition to Wad Ben Naga“, *Annals of the Náprstek Museum* 33, s. 117–134.
- 2013a „Preliminary Report on the Fourth Excavation Season of the Archaeological Expedition to Wad Ben Naga“, *Annals of the Náprstek Museum* 34/1, s. 3–14.
- 2013b „Objevování Wad Ben Naga 1821–1885“, in: Onderka, Pavel – Vrtal, Vlastimil et al. *Wad Ben Naga 1821–2013*, Praha: Národní muzeum, s. 35–50.
- 2015 *Wad Ben Naga Reports I: An Introduction to the Site*, Praha: Národní muzeum.
- Onderka, Pavel – Dufková, Marie: 2011 „Preliminary Report on the First Excavation Season of the Archaeological Expedition to Wad Ben Naga“, *Annals of the Náprstek Museum* 32, s. 39–54.
- Onderka, Pavel – Vrtal, Vlastimil: 2014 „Preliminary Report on the Sixth Excavation Season of the Archaeological Expedition to Wad Ben Naga“, *Annals of the Náprstek Museum* 35/1, s. 69–80.
- Onderka, Pavel – Vrtal, Vlastimil et al.: 2013 *Wad Ben Naga 1821–2013*, Praha: Národní muzeum.
- 2014 *Nubie. Země na křižovatce kultur / Nubia. A Land on the Crossroads of Cultures. Wad Ben Naga 2014*, Praha: Národní muzeum.
- Priese, Karl-Heinz: 1984a „Wad Ban Naga 1844“, *Forschungen und Berichte* 24. *Archäologische Beiträge*, s. 11–29.
- 1984b „Der Isistempel von Wad Ban Naga“, in: Hintze, Fritz (ed.). *Meroitische Forschungen 1980. Akten der 4. Internationalen Tagung für Meroitische Forschungen vom 24. bis 29. November 1980 in Berlin*, Berlin: Akademie-Verlag [Meroitica 7], s. 347–350.
- 1984c „Orte des mittleren Niltals in der Überlieferung bis zum Ende des christlichen Mittelalters“, in: Hintze, Fritz (ed.). *Meroitische Forschungen 1980. Akten der 4. Internationalen Tagung für Meroitische Forschungen vom 24. bis 29. November 1980 in Berlin*, Berlin: Akademie-Verlag [Meroitica 7], s. 484–497.
- Török, László – Rondot, Vincent: 2010 „La maison du dieu: le temple“, in: Baud, Michel (ed.). *Méroé. Un empire sur le Nil*, Milan: Officina Libraria, s. 227–233.
- Vacek, František – Dašková, Jiřina – Onderka, Pavel: 2013 „Why was the ancient city of Wad Ben Naga, Sudan, built of bricks? Geological evidence“, *Journal of the National Museum (Prague). Natural History Series* 182, s. 29–34.

Vercoutter, Jean: 1962 „Un Palais des ‚Candaces‘, contemporain d’Auguste (Fouilles à Wad-ban-Naga 1958–1960)“, Syria 39, 3/4, s. 263–299.

Prameny:

Plinius Starší, *Naturalis historia*.

Abstract:

The Meroitic royal city at Wad Ben Naga

Almost two thousand years ago, Wad Ben Naga was one of the most important centres of the so-called Island of Meroe. The ancient city developed on the right bank of the Nile, to the north of Wadi Kirbikan, at a distance of ca. 80 km upstream from Meroe, the capital of the Meroitic kingdom. The site gained its significance through its highly strategic location, controlling numerous trade routes meeting at the site. At the same time, it formed a southern limit of one of two core areas of the kingdom, stretching between Meroe in the north and Wad Ben Naga in the south.

A settlement of a considerable size existed at Wad Ben Naga already at the turn of the Napatan and Meroitic periods. In the early Meroitic period, it developed into a royal city and distinctive administrative centre. In its heyday, around the beginning of the Christian era, the city went through an intensive building boom, namely during the reigns of Queen Amanishakheto, King Natakamani and Queen Amanitore.

Today the archaeological site covers circa 4 km² and can be divided into three main zones: Central Wad Ben Naga with the ruins of the ancient city, and the Northern and the Southern Cemeteries. Since 2009, the National Museum of the Czech Republic has carried out archaeological research at the site. During the research, re-excavation of structures unearthed by the Sudanese expedition of Thabit Hassan Thabit, active at the site between 1958 and 1960, was carried out. In the past three years, the expedition has focused on the excavation of the so-called Typhonium, identified as a temple dedicated to the goddess Mut.

Sudan – Meroe – Wad Ben Naga – royal city – Queen Amanishakheto – Typhonium – goddess Mut – temple

Súdán – Meroe – Wad Ben Naga – královské město – královna Amanišacheto – Týfonium – bohyně Mut – chrám

Pavel Onderka (pavel_onderka@nm.cz)

Podsbírka pravěku a starověku Předního Asie a Afriky, Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur

Vlastimil Vrtal (vlastimil_vrtal@nm.cz)

Podsbírka pravěku a starověku Předního Asie a Afriky, Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur